

УДК 37.036.5

Ігор Бонь

ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ

У статті розглядається проблема формування творчої особистості у процесі навчання. У ній висвітлено поняття особистості як суб'єкта перетворення суспільства, природи і самої себе та творчості як специфічної форми духовної діяльності людини. Автор досліджує риси, притаманні творчій особистості, а також умови і чинники, що забезпечують її формування і розвиток у процесі навчання.

Ключові слова: *особистість, творчість, творча особистість, процес навчання, формування творчої особистості.*

Сучасний стан суспільного розвитку, динамічні зміни в усіх сферах людської діяльності зумовлюють зростання потреби суспільства у формуванні творчої особистості з високим рівнем інтелектуального розвитку, творчих можливостей, здатної до створення та засвоєння інновацій у будь-якій галузі. Саме така особистість є найбільшою цінністю в усіх країнах, а для незалежної України, яка робить кроки на шляху розбудови високорозвиненої правової демократичної держави, проблема розвитку творчих здібностей, активізації творчої діяльності її громадян набуває пріоритетного значення.

Вирішення цього важливого завдання покладено насамперед на систему освіти, що потребує принципово нових підходів до навчання, виховання та підготовки до самостійного життя юного покоління, постійного оновлення форм та методів навчання з метою їх ефективнішого впливу на розвиток особистості учнів.

Час вимагає відходу від безликих трафаретних уроків передачі готових знань. А відтак і від приглушення інтересу учнів до самостійного пошуку, і від формування конформістських особистостей, які мислять стереотипно, сіро, нецікаво. Натомість ми маємо усвідомлювати, що педагогічний процес складається із низки неповторних ситуацій, які потребують експромтного рішення, із ефективних педагогічних імпровізацій, що зумовлюють розвиток творчих здібностей учнів, активізують їхню пізнавально-пошукову діяльність.

Аналіз науково-теоретичних джерел засвідчує, що проблеми формування творчої особистості справді є нагальними у системі освіти. Так, зокрема, питання розвитку особистості досліджували С. Подмазін [7], Г. Коджаспарова та А. Коджаспаров [3] та ін. Проблеми творчості знайшли своє відображення в роботах В. Андреева, Л. Виготського, М. Гон-

чаренка [2], Я. Пономарьова, В. Рибалка, С. Рубінштейна та ін. Методи розвиваючого навчання досліджували О. Плохотнюк, І. Топчієва, а особливості використання діалогового підходу у мистецькій освіті – Л. Паньків. Загальні проблеми підготовки фахівців творчих спеціальностей у своїх роботах відображали Т. Островська, С. Федоріщева, Я. Романчук та ін.

Метою публікації є дослідження умов і чинників, що забезпечують формування та розвиток творчої особистості у процесі навчання.

Особистість у суспільних науках визначається як людина – учасник історико-еволюційного процесу, – яка є носієм соціальних ролей і має здатність самостійно обирати життєвий шлях, у ході якого нею здійснюються перетворення природи, суспільства і самої себе. Разом з тим, особистість розглядається як особлива якість людини, набута нею в умовах суспільних відносин у процесі спільної діяльності та спілкування. У гуманістичній філософії та психології особистість розглядається як цінність, заради якої власне і здійснюється розвиток суспільства.

Розвиток особистості відбувається в діяльності, яка керується системою мотивів. Він може бути представлений як процес і результат входження людини до нового соціального середовища та інтеграції у нього.

Коли індивід входить до відносно стабільної соціальної спільноти, він за сприятливих умов проходить три стадії становлення особистості:

- адаптації, яка передбачає засвоєння наявних цінностей і норм та оволодіння відповідними засобами і формами діяльності, що зумовлює подібність індивіда іншим членам спільноти;
- індивідуалізації, що породжується гостротою суперечностей між «бути таким, як усі» і намаганням індивіда до персоніфікації, персоналізації;
- інтеграції, що характеризується протиріччям між намаганням індивіда бути ідеально представленим своїми ознаками і відмінностями у спільноті та потребою прийняти, схвалити і культивувати лише ті його особливості, які допомагають розвитку спільноти, а отже – і розвиткові самого індивіда як особистості.

Парадоксальність феномена особистості полягає у тому, що носієм особистісного начала є індивід, а сутність особистості формується у соціально-життєвому просторі як соціально-культурному середовищі взаємодії індивіда з навколишнім світом.

Особистість не може створити себе, як неможливо створити її «з нічого». Вона завжди формується і розвивається на основі засвоєння і привласнення досягнень загальнолюдської і національної культури, досвіду життєдіяльності у соціумі.

Нові підходи до поняття «особистість» можна знайти у роботах Е. Фромма. Зокрема, він зазначає, що в умовах «ринкової демократії» «виросла» і сформувалась «ринкова особистість», яка поводить себе

подібно товару. Людина-товар пропонує себе, свою молодість, красу, принадність в обмін на соціальні і суспільні привілеї. Попит залежить від кон'юктурних коливань на певний тип особистості за зовнішніми ознаками і характером поведінки. Тому «ринковий» тип особистості здатен перебудовуватися і пристосовуватися. Проте, хоча «ринкова особистість» гнучка, адаптивна, комунікабельна, здатна проявляти себе і переконувати інших у тому, що саме вона найкраща з усіх претендентів на якусь посаду, в ній постійно живе невпевненість у собі і розуміння того, що насправді відбувається з нею та її оточенням [10, с. 63–101].

«Ринковій особистості» дослідник С. Подмазін протиставляє особистість «долженствующую», яка ні в якому випадку не є особистістю, якій «всі винні» або ж вона «винна всім». «Долженствующая» особистість, на думку С. Подмазіна, – це особистість, яка здійснює вчинки, що відповідають природі речей, це особистість, яка творить Добро» [7, с. 20].

Г. Коджаспарова і А. Коджаспаров у педагогічному словнику виокремлюють особливий тип – «особистість самоактуалізуюча» [3]. Для неї характерними є прагнення до найбільш повного виявлення і розвитку своїх потенційних можливостей і здібностей. Такі особистості, здатні до творчості, повноцінного спілкування, істинного самоствердження, і є найціннішими як майбутні фахівці. І саме на формування таких творчих особистостей мають бути спрямовані зусилля педагогів та наставників. Особистість, якій притаманні творче мислення, оригінальні нестандартні рішення поставлених завдань, креативне мислення, багата уява і фантазія, завжди буде високопрофесійним спеціалістом, здатним до творчості у будь-якій галузі професійної діяльності.

Загально визнано, що особистість не існує поза творчістю. У спеціальній науковій літературі творчість найчастіше визначається як процес діяльності, наслідком якого є створення якісно нових матеріальних і духовних цінностей, які мають суспільну та особистісну значущість. Водночас творчість – це здатність людини створювати з наявного матеріалу дійсності на основі пізнання закономірностей об'єктивного світу нову реальність, що задовольняє різноманітні суспільні та особистісні потреби. На думку академіка В. Вернадського, саме завдяки своїй продуктивній праці та творчій думці людство здійснило перехід від біосфери до ноосфери («ноос» з грецької – розум).

Творчість людини – явище складне, багатогранне і суперечливе, охоплює чимало сфер її буття. «У людини немає благороднішого заняття, яке виправдовувало б її існування на землі, підтверджувало б високе звання людини, давало б їй глибоку й істинну насолоду від ранньої юності до похилої старості, ніж творчість», – зазначав філософ М. Гончаренко [2, с. 218]. Ця думка підтверджена зізнаннями самих творців – письменників, поетів, музикантів та вчених. Наприклад, М. Гоголь підкреслював: «Навряд чи є вища насолода, аніж насолода творити» [1].

Психологи стверджують, що людина здатна до творчості у всі періоди свого життя і в усіх галузях діяльності, оскільки кожен індивід має творчий потенціал різного рівня, а творчі здібності піддаються вихованню й культивуванню.

Вітчизняні та зарубіжні дослідники В. Андреев, А. Бертон, Л. Виготський, Г. Костюк, І. Лернер, А. Маслоу, Ж. Піаже, Я. Пономарьов, Дж. Редфорд, В. Рибалка, С. Рубінштейн та ін. наголошують, що навчання творчості та продуктивному мисленню можливе. Воно зумовлене дією механізму переносу, тобто вправлення у творчій діяльності в одній галузі може бути перенесене в іншу галузь. Таким чином, якщо, наприклад, вчитель музичного мистецтва на своїх уроках буде сприяти розвитку творчих здібностей учнів, які у майбутньому стануть фахівцями певної сфери, він, безперечно, допоможе їхньому становленню як творчих особистостей, а сформовані на уроках творчі здібності допоможуть молодим спеціалістам в їхній професійній діяльності.

Отже, людина від природи – творець, бо приречена створювати те, чого в навколишньому середовищі та соціумі досі не існувало. Здатність творити максимально виявляється у новаторському розв'язанні найскладніших проблем людського буття, мінімально – у готовності реалізувати вже відомі завдання оригінально, новими способами.

Це стосується і професійної діяльності, в якій «особистість досягає такого рівня виявлення своєї сутності, коли її індивідуальні прояви набувають культурно-історичного змісту, а кожний окремий продукт цього діяння виходить за межі встановленого раніше, позначає нові грані, нові потенційно можливі площини професійно-творчого діяння» [3, с. 343].

Творчість є предметом дослідження багатьох гуманітарних та природничих наук – філософії, психології, педагогіки, соціології, літературознавства, мистецтвознавства, фізіології, методики, кібернетики тощо. Кожна з цих наук вивчає творчість у своєму специфічному аспекті.

У контексті даної роботи нас насамперед цікавлять висновки педагогічної науки, яка досліджує формування й розвиток творчої особистості учнів та студентів. Ще В. Сухомлинський вказував, що робота вчителя – це творчість, а не буденне «заштовхування» в дітей готових знань. Відтак покликання педагога – у розвитку творчих можливостей, здібностей дитини, вихованні в неї потягу до нового, формуванні творчої особистості.

Які ж риси притаманні творчій особистості? Це, насамперед, високий рівень ідейно-моральної свідомості, постійний пошук оптимальних оригінальних рішень поставлених завдань, творчий стиль мислення, здатність бачити проблему, виявляти суперечності, творча фантазія, розвинена уява, прагнення досягти ефективного результату за конкретних умов праці, високий рівень загальної культури [8, с. 5–60].

Творча особистість завжди характеризується високим рівнем

креативності, яскраво вираженими особистісними якостями і здібностями, які сприяють успішній професійній діяльності. Кожен творчий фахівець у своєму розвитку, за твердженням І. Раченка, проходить такі стадії:

- професійне становлення: це за суттю шлях «спроб і помилок», особистих пошуків у професійній діяльності;
- стихійне самовдосконалення: полягає в орієнтації творчої діяльності працівника на здобуті ним базові знання, уміння та навички;
- планомірна раціоналізація особистісної творчої діяльності, що виражається у плануванні особистістю свого творчого досвіду, а також у несистемному використанні власних новацій в професійній діяльності;
- оптимізація процесу і результатів праці: період, коли творча діяльність не лише планується, а й на основі наукової організації праці прогнозується її розвиток [9, с. 134–175].

На думку психологів, мотиви творчості можна звести до трьох основних груп:

- а) допитливість, суто пізнавальні і дослідницькі мотиви, що відповідають предметному змісту діяльності;
- б) мотиви особистісної зацікавленості, самовираження, успіху;
- в) вищі соціальні піднесення, намагання принести користь суспільству. Які ж умови і чинники забезпечують розвиток творчої особистості?

Як уже зазначалося, пріоритетною у вирішенні проблеми розвитку творчих здібностей особистості є система освіти та виховання, зокрема мистецького.

Мистецьке виховання – це не стільки виховання митця, скільки людини, готової до будь-якої діяльності, людини з потужним духовним і творчим потенціалом, розвиненим образним і раціональним мисленням, здатної самостійно подбати про свою конкурентоспроможність. Естетично розвинена людина – завжди особистість. Самодостатня, творча, вона здатна самостійно здійснювати вибір у буттєвій практиці між добром і злом, красою і фальшу, обов'язковим і випадковим.

Розвитку творчих можливостей, формуванню творчо мислячої особистості сприяє і модель особистісно-орієнтованого навчання, яка «передбачає нову педагогічну етику, визначальною рисою якої є взаєморозуміння, взаємоповага, співробітництво. Ця етика ... зумовлює моделювання життєвих ситуацій, включає спеціально сконструйовані ситуації вибору, авансування успіху, самоаналізу, самооцінки, самопізнання...» [4, с. 14–25].

У цьому контексті вирішальне значення мають знання, що сприяють розвитку дитини, удосконаленню її творчих здібностей, здатності мислити, аналізувати, виробляти власні естетичні судження, розв'язувати пізнавальні і життєві проблеми, адаптуватися до мінливих умов сучасності. Цілком очевидною і доведеною є думка про те, що важливу роль у формуванні творчої особистості відіграє особистість вчителя, наставника.

Загальновідомо, що дати імпульс розвитку творчих здібностей, підготувати до творчості може лише творча особистість, яка наділена яскраво вираженими креативними рисами: розвинутою творчою уявою, фантазією та інтуїцією; схильністю до педагогічних інновацій, розвиненістю продуктивного мислення, здатністю до комбінування, свободи асоціацій. Творчий педагог створює в аудиторії атмосферу, що передбачає схвалення, підтримку пошукової активності учнів, ініціативи, оригінальності та самостійності у вирішенні навчальних завдань; сприяє та стимулює прагнення молодих людей до самовираження; розробляє і конструює нові форми навчальної взаємодії, широко використовує інтерактивні методи і прийоми навчання, спрямовані на розвиток творчої особистості: «мозковий штурм», різноманітні форми дискусій – «круглий стіл», засідання експертних груп, дебати, форум, імітаційно-рольові, змагальні ігри тощо.

Використання зазначених методів і форм навчання сприяє створенню атмосфери пошуку і творчості, конструктивного проблемно-діалогічного спілкування педагога і учнів, відмови викладача від «менторської» функції, його перехід на позиції консультанта і помічника, можливості постановки учнями оригінальних запитань і висунення ними цікавих гіпотез, бажання самостійно вибудувати свій творчий навчальний процес.

Отже, особистісно-орієнтована технологія навчання, естетичне виховання та творча особистість педагога, безперечно, є тими важливими чинниками, які сприяють формуванню і розвитку творчих здібностей учнів, підготовці їх до самостійної творчої професійної діяльності.

Щоб досягти успіху у вирішенні цього важливого завдання, необхідно постійно удосконалювати систему навчання, виховання, підготовки творчих педагогічних кадрів. Адже за історію існування освіти є чимало курйозних прикладів, коли відомі всьому світові творчі особистості – художники, вчені, письменники, музиканти, державні діячі – у молоді роки були відлучені від школи як нездібні. Б. Франклін, К. Джером, М. Твен – залишили школу в 14 років і пішли працювати. Не отримали шкільної освіти А. Лінкольн, Ч. Діккенс, Г. Форд, М. Горький. Т. Едісон ходив до школи всього три місяці. Вчителі вважали його «тупаком» і намагалися будь-що від нього спекатися. Йому довелося продавати в роздріб овочі, газети, згодом він отримав місце телеграфіста і одразу ж почав робити свої дослідження. Прожив Едісон 84 роки без атестата зрілості і запатентував 1093 винаходи.

Сімнадцятирічному Джузеппе Верді як нездібному відмовили в прийомі до Міланської консерваторії. Едуард Моне з першого до випускного класу був двієчником. Безпросвітними «тупаками» в школі вважалися П'єр Кюрі, Семюель Морзе, Карл Лінней, Луї Пастер, Вальтер Скотт, Дж. Г. Байрон, Едгар По, Оноре де Бальзак, Чарльз Дарвін.

Цей перелік можна продовжувати і продовжувати. У радянські часи відомості про талановитих дітей, які залишили школу з різних причин,

особливо ж через неуспішність, не публікувалися: всі діти закінчували школу, усереднюючись у своєму розвитку. В біографіях же відомих всьому світові вчених обов'язково писали тільки про те, що вони завжди були відмінниками і школа всіляко допомагала їхньому розвитку.

Добре відомо, що багато хто погано вчиться не тому, що не може вчитися, а тому, що не може вчитися так, як його вчать.

Таким чином, час вимагає від нас подивитися на тих, кого ми вчимо, не через окуляри свого предмета, а з позицій психології, педагогіки та фізіології. І тоді ми, мабуть, зуміємо відповісти на запитання: як же потрібно навчати, виховувати, щоб справді «не втратити» здібності юної особистості, щоб дійсно дієво допомогти їй самоствердитися як людині, як творчій особистості, як професіоналу ХХІ століття.

Зрозумілим стає, що модернізацію сучасної освіти, спрямованої на всебічний розвиток інтелектуального потенціалу, творчих здібностей дітей, неможливо здійснити і повною мірою реалізувати без такого феномена, як особистісна орієнтація навчання. І хоча вона не може виступати панацеєю від усіх хвороб освітянської практики, проте в руках творчого педагога-професіонала стає надійним інструментом розвитку індивідуальності юної особистості, її здібностей і можливостей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гоголь Н. В. Полное собрание сочинений : в 14-ти т. / Гоголь Н. В. – М., 1968. – Т. 8. – 459 с.
2. Гончаренко Н. В. Гений в искусстве и науке / Н. В. Гончаренко. – М. : Искусство, 1991. – 432 с.
3. Коджаспаров А. Ю. Педагогический словарь для студентов высших и средних педагогических учебных заведений / Коджаспаров А. Ю., Коджаспарова Г. М. – М. : Издательский центр «Академия», 2001. – 176 с.
4. Концепція 12-річної загальної середньої освіти // Інформац. збірник МОН України. – 2000. – № 21. – С. 14–25.
5. Кумарин В. Какая педагогика – такая школа / Кумарин В. // Народное образование. – 1999. – № 9. – С. 77–91.
6. Основи психології : підручник / за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. – вид. 5-те стереотип. – К. : Либідь, 2002. – 632 с.
7. Подмазин С. И. Личностно ориентированное образование: социально-философское исследование / Подмазин С. И. – Запорожье : Просвіта, 2000. – 84 с.
8. Поташник М. М. Педагогическое творчество: проблемы развития и опыт : пособие для учителя / М. М. Поташник. – К., 1998. – 187 с.
9. Раченко И. П. НОТ учителя : книга для учителя / И. П. Раченко. – 2-е изд. – М. : Просвещение, 1989. – 237 с.
10. Фромм Э. Душа человека / Фромм Э. – М., 1992. – 114 с.